

מודל "מניעת אלימות נוער באמצעות פעילות אתגרית"

מטרת המודל

מטרת המודל היא למצוא את האמצעים והשיטות
המתאימות ביותר למניעת אלימות נוער
באמצעות פעילות אתגרית יחד עם פעילות
למניעת אלימות.

הבעיה

"נוער מנותק" המאופיין בהתנהגות אלימה ומבצע פעילות עבריינית. נוער מנותק הם בני נוער שנשרו ממסגרות חינוך פורמליות והנמצאים בסיכון גבוה יחסית לביצוע פעילות עבריינית.

עקרונות מניעה מרכזיים

- א. עיצוב התנהגויות של בני נוער באמצעות פעילות חווייתית המבוססת על התנסות אישית בפעילות אתגרית.
- ב. הקניית כלים ופיתוח מיומנות שיביאו להעצמת נוער וחיזוק התנהגות נורמטיבית שתביא לידי:
 - 1) חיזוק יכולת חיסון והבלגה.
 - 2) שיפור תקשורת בין אישית.
 - 3) פיתוח יכולת עבודה בצוות.
 - 4) כיבוד האחר והזר.
 - 5) פיתוח עבודת צוות.
- ג. חניכה אישית ויצירת דמויות תוך התנסות במצבי לחץ.

מרכיבים מרכזיים של המודל

- א. אבחון צרכים ובניית תוכנית מתאימה.
- ב. מיון, אבחון וגיבוש קבוצה.
- ג. יצירת מסגרת לביצוע פעילות אתגרית והפעלת התוכנית.
- ד. שילוב מרכיבים של מניעת אלימות ועבריינות בפעילות האתגרית.
- ה. מדידה ומשוב.
- ו. ביצוע פעילות קהילתית.

פעילויות אפשריות

- ✓ סיורים בטבע.
- ✓ טיפוס הרים.
- ✓ סנפלינג.
- ✓ קרב מגע.
- ✓ צלילה.
- ✓ שייט קיאקים.
- ✓ טיפוס קירות.

יעדים נשאים

- א. צמצום רמת האלימות, מניעת התנהגויות מסוכנות ומניעת עבריינות בקרב נוער מנותק.
- ב. מניעת נשירה ממוסדת חינוך פורמליים.
- ג. שיפור דימוי אישי של הצעירים.
- ד. שיפור מיומנויות חברתיות תוך דגש מיוחד על הטמעת דפוסים של תקשורת בלתי אלימה.
- ה. פיתוח מיומנויות לעבודת צוות.
- ו. הקניית התנהגויות המבטאות: איפוק, חיסון, ויכולת הבלגה והתמודדות נכונה עם תסכולים.

אחריות ושותפות

המודל יופעל באחריות משימתית של גורם קהילתי. הארגונים שלהלן יכולים לקבל אחריות או להיות שותפים בביצוע התוכנית:

- ✓ קידום נוער.
- ✓ מתנ"ס.
- ✓ שירותי רווחה.
- ✓ תנועות נוער.
- ✓ בתי ספר.
- ✓ צה"ל.
- ✓ ארגונים המתמחים בפעילות אתגרית.

מטרת המודל

מטרת המודל היא להציע פעילות חווייתית-אתגרית-פיזית, שמטרתה לעצב התנהגות נורמטיבית המתמודדת עם סף תסכול נמוך, תסכולים, פיתויים חברתיים ונטיות להתנהגות אלימה. מודל זה מציג מסגרת להפחתת התנהגות אלימה ולצמצום מועדות לפעילות פלילית אלימה בקרב נוער מנותק ונוער בסיכון. זה יעשה באמצעות פעילות אתגרית - חווייתית, דרכה הפרט לומד להכיר את עצמו, את יכולותיו ודרכי התמודדות מסתגלים עם מצבים משתנים ולא צפויים.

תיאור הבעיה

אלימות בני נוער היא אחד הגורמים המנבאים קשיים בהיקלטות במסגרות חברתיות, נשירה מבית ספר ופניות לטיפול במרכזים לבריאות הנפש (Kazdin & Frame, 1983). בישראל, כמו במדינות אחרות, קיימת תופעת ניתוק חברתי של בני נוער. חלקם, בדרך כלל בגיל ההתבגרות, עוזב את בית הספר או את מסגרות החינוך הפורמלי האחרות (כמו הכשרה מקצועית) לפני המועד הקבוע בחוק. רבים מבני נוער אלה אינם מוצאים, או אינם מחפשים, אלטרנטיבה חינוכית או תעסוקתית, והם עלולים להתבגר כשהם מתוסכלים ומנוכרים. אוכלוסייה כזו נמצאת בסיכון לשוטטות, הצטרפות לחבורות שוליים, התנהגות אלימה ומעורבות פלילית.

"נוער מנותק" יוגדר כאותם בני נוער שנשרו ממסגרות נורמטיביות של חינוך ותעסוקה, כולל אלה שנקלטו מחדש במסגרות שיקום (גוטליב ופורת בריינין, 1987). אומדנים לגבי מספרם נעים בתחום שבין 6.7% (משרד החינוך והתרבות, 1985), ל-7.5% (משרד החינוך והתרבות, 1980), ועד כ-10.2% (דדי, 1979; 1981). גילם של נערים אלו נע בין 15 ל-18 על פי מחקר מ-1992: רובם הגדול אינו לומד ואינו עובד. בדרך כלל משפחותיהם מרובות ילדים; הוריהם בעלי השכלה נמוכה מארצות אסיה ואפריקה; באים משכונות המאופיינות ברמה גבוהה של מצוקה כלכלית; והגיעו לטיפול לאחר כישלונות רבים ומעבר ממסגרת למסגרת (להב, 1992). מהנתונים הסטטיסטיים בארץ ובחו"ל ומסקירת הספרות המחקרית, עולה כי נוער זה מאופיין כדלהלן:

- חוסר הסתגלות למסגרות שונות, המלוות בהפרעות התנהגות ואלימות.
- הגעה לטיפול לאחר מסע ארוך של כישלונות ושל מעבר ממסגרת למסגרת או ניתוק מכל מסגרת.
- מעורבות גבוהה, כ-70% (להב, 1992), בפעילות פלילית (עבירות רכוש, אלימות וסמים).
- דפוס הבילוי השכיח הוא הרחוב (להב ושמש, 1997).
- חוסר יכולת לבלום דחפים, לכבד גבולות ולהסתגל לכללים ולחוקים של מסגרת.

איפיונים אישיותיים הכוללים: סף תסכול נמוך, מיקוד שליטה חיצוני, חוסר יכולת לנצל פוטנציאל אישי, בעיות התנהגות, אלימות פיזית או מילולית, יכולת תקשורת מילולית נמוכה, דימוי עצמי נמוך.

מחקרים שונים מלמדים כי באמצעות פעילות אתגרית ניתן לעצב התנהגות ולרכוש מיומנויות שונות המאפשרות שינוי בדפוסים אלו. לתוכניות הרפתקה/הישרדות ניתנו שמות רבים בספרות והן מתקיימות בסביבות רבות ומגוונות כמו: מחנות קבע, נהרות, קרחונים, מדבריות, ביצות, יערות וכו'. הפעילויות הן מגוונות, כמו: מסעות, טיפוס וגלישה ממצוקים, סקי, חתירה בכלי שייט שונים, שימוש בחבל, ניווט ועוד. בהתאם למטרתן נועדו התוכניות לאוכלוסיות שונות בעלי תפקוד מלא ובעלי כישורים כמו: נערים (Robb & Ewert, 1987), או מטופלים בקהילה בעלי צרכים שונים – נכויות פיזיות, ליקויי למידה, נוער עבריין, נוער בסיכון (Berman & Berman, 1989; Nelson, 1981). מחקרים שעקבו אחרי קורסי הישרדות מרבים לדווח על השגת המטרות המוצהרות. Sakofs (1988) מצא שינויים בעמדות והתנהגות של 29 תלמידי תיכון שהשתתפו בקורס הישרדות. מחקר מקיף שנערך באוסטרליה בדק שינויים אצל 361 משתתפים לאחר שסיימו קורס הישרדות, מצא כי הם חשו שליטה על אירועים המשפיעים על חייו היומיום (Marsh, 1984). מחקר על תלמידים שהוגדרו תת משיגים (Richards & Richards, 1981) ומחקר על נוער עבריין (Vokey, 1987), מדווחים על ממצאים דומים. גם מחקרים ותוכניות שבוצעו בארץ בקרב נוער מנותק ונוער בסיכון מדווחים על ממצאים דומים (בן אהרון, חמו ומילר, 1998; גרינבוים, 1989; כהן, 1998; קים, בנימיני ועקירב, 1988). הספרות מסבירה את ההצלחה בטכניקות אלו על בסיס מודלים אנתרופולוגיים (Lev, 1987). זאת משום שניתן למצוא מאפיינים משותפים בין טקסי המעבר וקורסי ההישרדות:

1. החניך לומד גוף ידע מוגדר בפרק זמן קצוב.
2. גוף הידע נרכש דרך התמודדות עם אתגרים פיזיים ונפשיים, ההולכים וגדלים עם ההתקדמות בתהליך.
3. האחריות על ההוראה מוטלת על מבוגר.
4. תהליך ההכנה מסתיים בטקס שבו החניך מציג את שליטתו ביכולת שרכש.
5. טקס הסיום נותן לגיטימציה למעבר של החניך מנער לבוגר.

הנחות יסוד

1. יצירת תנאים של מחסור ומצוקה יכולים להוות מנוף לבשלות אישית, יציבות, ולקחת אחריות.
2. דברים משמעותיים קורים לאנשים הנדרשים להתמודד עם מצבי חיים שונים מהמצבים היומיומיים.
3. ישנם דברים שלא ניתן ללמד אך ניתן ללמוד אותם.
4. פעילות אתגרית מאפשרת גילוי עצמי; הרחבה של תחומי התפיסה העצמית ותפיסת המציאות, המובילה להערכת יכולות והעדפות אישיות ולהתייחסות ודאגה לאחרים בהתמודדות עם אלימות.

5. פעילות אתגרית המכוונת לבני נוער בסיכון/ מנותק תורמת לשיפור הדימוי העצמי; מקנה ערך של שיתוף פעולה, פיתוח דאגה לאחרים ויצירת תלות הדדית בין המשתתפים; מחזקת מיקוד שליטה פנימי; מטפחת תחושה של אחריות לגבי ה"עצמי" ולגבי האחר.
6. המודל מאפשר לבצע פעילות של עיצוב התנהגות באמצעות מרכיבים התנהגותיים, רגשיים וקוגניטיביים.

עקרונות מניעה עליו מבוסס המודל

1. עיצוב התנהגות באמצעות חוויות אישיות ולמידה המבוססת על התנסות אישית.
2. יצירת תפוקת הצלחה הנוצרת על בסיס החוויה האישית, המאפשרת אמון ביכולת ובמסוגלות העצמית.
3. צמצום מועדות לאלימות, עבריינות וגורמי סיכון באמצעות מתן כלים נוספים (יכולת לפתור בעיות, תקשורת מילולית) להתמודדות בחיי היום-יום ובאמצעות מיומנויות. הרחבת מיומנויות.
4. אימון באסטרטגיות התמודדות המאפשרות להימנע מאלימות.
5. חינוך באמצעות זמינות של גורמים חונכים – המדריכים עדים ותורמים להתנסות בשעת התרחשותה ומשמשים מודל להזדהות.
6. הרחבת גורם ההגנה באמצעות העצמה (Empowerment) של יכולות אישיות, והתמודדות עם מצבי תסכול ומצבים עמומים.

מוקד הפעילות

מוקדי הפעילות הם רבים ויכולים להתקיים בסביבות רבות ומגוונות כמו:

- מחנות קבע.
- מחנות אימון (וינגייט).
- צה"ל.
- סביבה טבעית בטבע – ים, מדבר, טיפוס הרים, שלג (חרמון) וכו'.
- פרויקטים ייחודיים באתרים ייחודיים (כמו הפרויקט הימי בטבריה/ צופי ים בת"א).

מרכיבים מרכזיים של המודל

- איבחון צרכים והתאמת התוכנית היחודית לצורכי הנערים.
- מיון, איבחון וגיבוש הקבוצה.
- יצירת "מסגרת טבעית" של פעילות אתגרית כאמצעי להשגת מטרות טיפוליות אצל פרטים.
- מסגרת טבעית לפיתוח יכולות בתחומים הבאים:

- רכישת מיומנות לעבודה בצוות.
 - התמודדות בתנאי לחץ פיזי ונפשי.
 - מתן הזדמנות לביטוי כושר מנהיגות.
 - קבלת סמכות.
 - הפעלת תושייה במצבים לא צפויים.
 - מיקוד שליטה
 - שיפור דימוי עצמי והערכת יכולת עצמית.
- התמודדות עם בעיית האלימות בדרך עקיפה, ללא הטפה או ושינוי באמצעות ענישה.
 - בניית פעילויות מסוגים שונים באופן מרוכז/קבוע/חלקי

פעולות שידרשו בתוכניות

- 1 בניית תוכניות במספר אופנים שונים, במטרה לענות על צרכי אוכלוסיות ברמת סיכון או ניתוק משתנות:
 - תוכניות על בסיס מפגש שבועי, הכוללות עבודה קבוצתית ומטלות קצרות כדוגמת פרויקט וינגייט- הכשרת עוזרי מדריכים בתל-אביב.
 - תוכניות "מסעות הישרדות" Wilderness Therapy – קיימות תוכניות שונות באורכן ובסביבתן, המשפיעות על אופי ההתערבות ודגשיה, ועל התשומות החינוכיות/ טיפוליות הצפויות מהן.
 - משך המסע משתנה בהתאם למשאבים, ולסוג האוכלוסייה. בספרות המקצועות מוצאים מסעות הישרדות הנמשכים מ-21 עד שנה וכן שלושה ימים עד 26- יום. השינויים המשמעותיים הינם במסעות שבין 12 ל-26 ימים.
 - תוכניות משולבות הכוללות תוכנית שנתית של מפגשים ותוכניות חד יומיות ששיאן מסע הישרדות במשך מספר ימים.
- 2 התוכניות השונות יישלבו בתוכן מטלות של פתרון בעיות (problem solving tasks) על בסיס העקרונות של וולש וגולינס (1977) (אצל כהן, 1988, פירוט הנספח 1).
3. לאחר ביצוע התוכנית עיבוד התהליך עם הנערים.
- 4 בניית מערך הערכה.

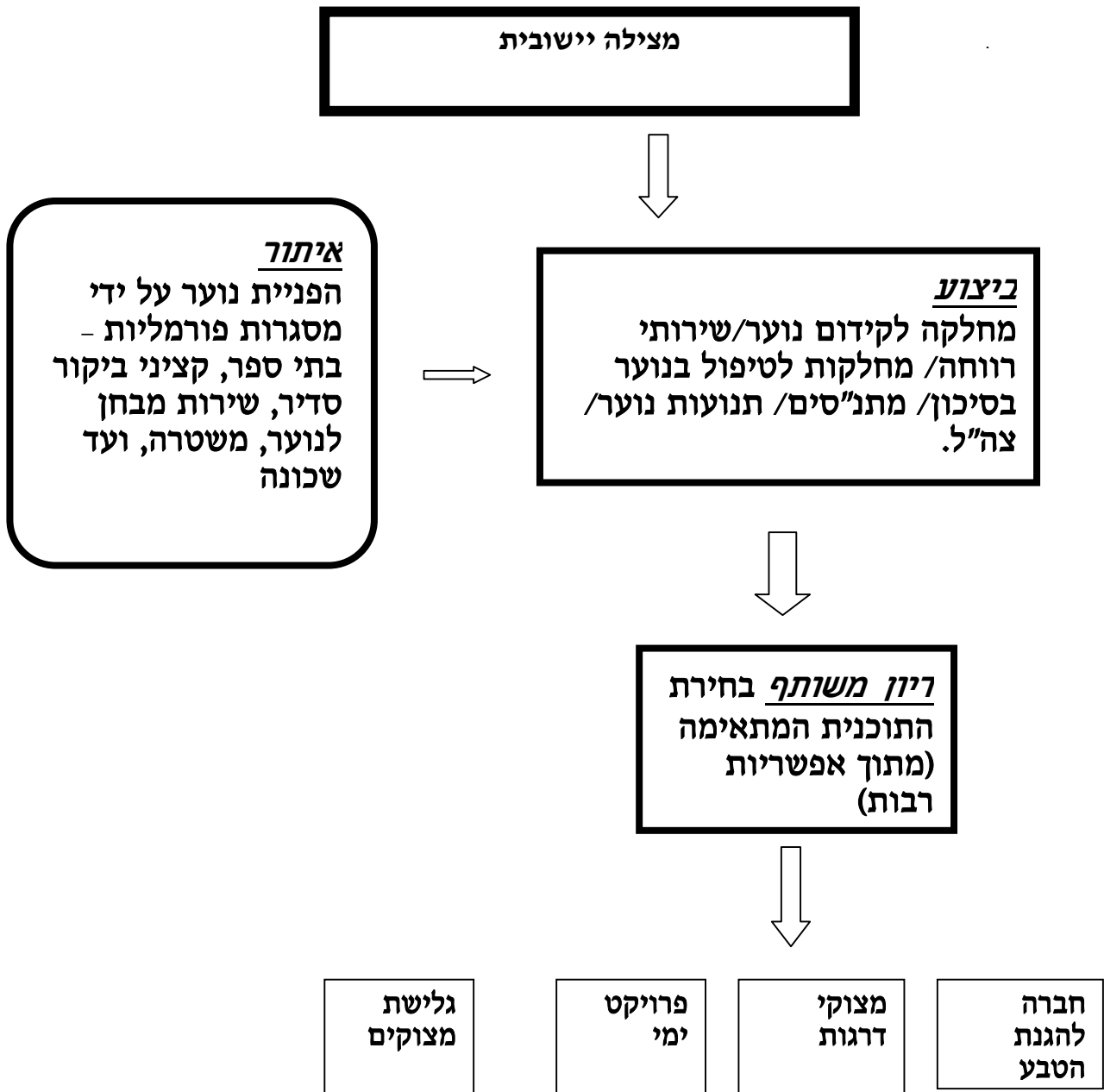
שותפים עיקריים

כפי שמוצג בתרשים להלן, ריכוז ויעוץ להפעלת המודל הוא של המצילה היישובית. בכל ישוב יקבע גורם מקצועי אחראי למימוש וקיום תוכניות שונות הנובעות מן המודל. הרצת התוכניות יכולה להיעשות על ידי גורמים רבים ומגוונים כמו החברה להגנת הטבע, צופי ים, מצוקי דרגות, החברה הגיאוגרפית וכן פרויקטים משולבים לאורך זמן בשיתוף עם מדריכים טיפוליים (המחלקה לקידום נוער). שותפים עיקריים: מחלקה לקידום נוער. שירותי רווחה. מחלקות לטיפול הנוער בסיכון. מתנ"סים תנועות נוער. צה"ל.

רעיונות לתוכניות ליישום המודל:

רפטיג שייט קייקים.
סנפליג.
טיפוס הרים.
בניה ושייט של רפסודות.
בניית פרמידות.
מסע הישרדות במדבר, איזורי טבע פתוחים.
מסע מים לים.
טיפוס קירות.
גלישה ממצוקים.
מצ"ב ביבליוגרפיה המפרטת תוכניות קיימות.

תרשים - שותפים עיקריים

מכשולים פוטנציאליים

- תקציבים.
- איתור האוכלוסייה.
- חוסר מוטיבציה של האוכלוסייה הרלוונטית לצריכת השרותים.
- מוטיבציה נמוכה של האוכלוסייה.
- קושי בהרצת התוכניות בפועל – שותפי תפקיד רבים, אחריות מרובה על המדריכים המלווים.

אחריות להפעלת המודל

המודל יופעל באחריות הגורם הממונה בישוב (מחלקה לקידום נוער, מחלקת חינוך, שירותי רווחה, מסגרות לנוער בסיכון, מתנסי"ם) וביעוץ ארגוני של גורמי מצילה ביישוב.

פרסום ושיווק המודל

- פרסום מקצועי לגורמי טיפול רלוונטיים באמצעות דפי מידע, אינטרנט, מרכז מידע וכו'.
- מכתבים אישיים לגורמים הנפגשים עם האוכלוסייה לצורך איתור והשתלבות הנערים בפרויקט.

אמצעים נדרשים

1. הכנת תוכניות ממוקדות לצרכים.
2. ציוד מתאים להרצת תוכניות (הקמת מחנות, ציוד לטיפול הרים וכו').
3. פרסום ושיווק בערוצי תקשורת ישוביים/קהילתיים – טלוויזיה, עיתונות כתובה.
4. הכשרת מדריכים והקמת מערך מסייע.

יעדים נשאים

1. הפחתת רמת האלימות וביטוייה בקרב נוער מנותק ונוער בסיכון.
2. מניעת נשירה הנובעת מבעיות התנהגות.
3. עליה בדימוי העצמי; עלייה בתחושת מסוגלות עצמית; מיקוד שליטה פנימי בקרב הנערים/ות המשתתפים בפרויקט.
4. הקניית מיומנויות חברתיות לנערים, דרכן ירכשו דרכי תקשורת בינאישית יעילות יותר.
5. מניעת כניסת הנערים למעגל הפשיעה (או המשך כניסתם).

6. גיוס הנערים המשתתפים בפרויקט לצה"ל.
7. השתלבות הנערים בחברה כאזרחים תורמים ומועילים, בטווח הארוך.

מדדים להצלחת המודל

- הפחתת מספר עבירות האלימות המבוצעות על ידי בני נוער.
- הפחתת רמת האלימות בקרב בני נוער שהשתתפו בפרויקט.
- חזרה למסגרות לימודים או עבודה.
- גיוס לצה"ל.
- יציאה ממעגל הפשיעה (אין פתיחת תיקים חדשים).
- בחינת מדדים שונים בקרב הנערים המשתתפים טרם יישום הפרויקט ובסיומו, על בסיס שאלונים מוכרים ומתוקפים – שאלון מיקוד שליטה (נספח 2).
 - שאלון דימוי עצמי (נספח 3)
 - מבחן הערכה עצמית (נספח 4)
 - מבחן מסוגלות עצמית (נספח 5)

נספח 1

מטלות : פתרון בעיות

לסוג זה של מטלות מצאו וולש וגולינס (1975) ששה מאפיינים :

1. הבעיות מתוכננות, מתוארות ומנוהלות על ידי הצוות והן מתאימות למידת היכולת של הלומדים.
2. הבעיות "מסודרות" באופן הדרגתי, כך שהן מתפתחות במקביל לקושי המטלות. הביטחון העצמי מתפתח עם הצטברות והרחבת מגוון המיומנויות.
3. הבעיות הן מוחשיות, ההצלחה והכישלון נראים מיד, המטלות מתחילות ומסתיימות באופן ברור.
4. הבעיות ניתנות לשליטה, יש להן פתרון, אולם ההצלחה אינה מובטחת.
5. הבעיות הינן בעלות תוצאות, ההצלחה והכישלון הם מעשיים. המשוב לתלמיד הוא מיידי מכיוון שהתפוקות הן ממשיות. הפרט והקבוצה לומדים לקחת אחריות על מעשיהם ותוצאותיהם.
6. המטלות הן כוללניות, פתרון הבעיות דורש מהתלמידים לגייס את משאביהם הפיזיים, הרגשיים והקוגניטיביים.

נספח 2

שאלון מיקוד שליטה של Levenson (1981)

לפניך רשימת משפטים. סמן את המידה בה כל אחד מהם מתאר את הרגשתך ומחשבותיך.

<u>מסנ</u>	<u>בינוני</u>	<u>איני מסכים</u>	<u>בהחלט איני מסכים</u>	
2	3	4	5	1. יכולתי היא הקובעת אם אהיה אדם בעל השפעה.
2	3	4	5	2. חיי מנוהלים ע"י מאורעות מקריים.
2	3	4	5	3. אני מרגיש כי מה שקורה בחיי נקבע ע"י אנשים שיש להם השפעה רבה משלי.
2	3	4	5	4. התנהגותי היא הקובעת אם אהיה מעורב בתאונת דרכים.
2	3	4	5	5. כאשר אני מתכנן תכניות אני כמעט בטוח שהן יצליחו.
2	3	4	5	6. לרוב אין לי סיכוי להגן על ענייני האישיים מפני מאורעות הנגרמים בגלל מזל רע.
2	3	4	5	7. כאשר אני מקבל את אשר אני רוצה זה בגלל שאני בר מזל.
2	3	4	5	8. תינתן לי אחריות של מנהיגות רק אם אני אתחנף לאנשים בעלי מעמד.
2	3	4	5	9. מספר החברים שלי תלוי במידה בה אני נחמד.
2	3	4	5	10. הרבה פעמים מצאתי שדברים שעומדים להתרחש אכן התרחשו.
2	3	4	5	11. חיי נשלטים בעיקר ע"י אנשים אחרים בעלי כוח והשפעה.
2	3	4	5	12. תאונות דרכים הן דבר שנקבע ע"י הגורל.
2	3	4	5	13. לאנשים כמוני קשה מאד להגן על ענייניהם האישיים, כאשר הם מתנגשים עם אלה של אנשים אחרים בעלי כוח והשפעה
2	3	4	5	14. לא תמיד זה חכם עבורי לתכנן לטווח רחוק מכיוון שהרבה דברים משתנים באמצע כתוצאה של מזל רע או מזל טוב.
2	3	4	5	15. כדי לקבל את מה שאני רוצה, עלי להשביע את רצונם של האנשים שמעלי.
2	3	4	5	16. רק אם אני מספיק בר מזל כדי להיות במקום נכון בזמן הנכון – אני אוכל לעלות בדרגה

נספח 3

שאלון דימוי עצמי של Fitts 1965)

המשפטים בשאלון זה באים לעזור לך לתאר את עצמך כפי שאתה רואה את עצמך. קרא כל משפט בעיון. אחרי כן בחר באחת מחמשת התשובות המסומנות למטה. אל תדלג על שום פריט

בחלקו לא

נכון

על פי ר	ובחלקו	על פי רוב	לגמרי נכון	
לא נכו	נכון	נכון		
2	3	4	5	1. יש לי גוף בריא .
2	3	4	5	3. (אני בחור נאה (בחורה נאה .
2	3	4	5	5. אני רואה את עצמי כאדם מרושל .
2	3	4	5	19. אני אדם די הגון .
2	3	4	5	21. אני אדם ישר .
2	3	4	5	23. אני חלש בשטח המוסרי .
2	3	4	5	37. אני אדם שמח .
2	3	4	5	39. אני אדם רגוע ולוקח דברים בקלות .
2	3	4	5	41. אני לא שווה כלום .
				55. יש לי משפחה שתמיד תעזור לי בכל צרה .
2	3	4	5	שהיא .
2	3	4	5	57. אני שייך למשפחה מאושרת .
2	3	4	5	59. חברי אינם בוטחים בי .
2	3	4	5	73. אני אדם חברותי .
2	3	4	5	75. (אני פופולרי בין בנים (גברים .
2	3	4	5	77. אין לי עניין במה שאחרים עושים .
2	3	4	5	91. אני לא תמיד אומר את האמת .
2	3	4	5	93. אני מתרגז לפעמים .
2	3	4	5	2. אני תמיד אוהב להראות נאה ומסודר .
2	3	4	5	4. (אני מלא מיחושים (כאבים .

נספח 4

מבחן פרייס והריס להערכה עצמית

הוראות:

לפניך רשימה של 80 משפטים קצרים. עליך לקרוא בעיון ולהקיף ליד כל משפט האם אתה מסכים איתו או לא.
המידה ושתי האפשרויות לא עונות במדויק על הרגשתך לגבי אותו משפט, סמן את התשובה הכי קרובה לתחושתך.

שם _____ תאריך _____ גיל _____

לא	כן	1. תלמידי כיתתי צוחקים לי
לא	כן	2. אני אדם מאושר
לא	כן	3. קשה לי לרכוש ידידים
לא	כן	4. לעיתים קרובות אני עצוב
לא	כן	5. אני פיקח
לא	כן	6. אני ביישן
לא	כן	7. אני מתעצבן כשהמורה פונה אלי
לא	כן	8. הופעתי החיצונית מפריעה לי
לא	כן	9. שאגדל אהיה אדם חשוב
לא	כן	10. אני מודאג כשיש מבחנים בבית ספר
לא	כן	11. אני ילד דחוי
לא	כן	12. אני מתנהג היטב בבית ספר
לא	כן	13. בדרך כלל אני אשם באשר משהו לא בסדר
לא	כן	14. אני גורם בעיות למשפחתי
לא	כן	15. אני חזק
לא	כן	16. יש לי רעיונות טובים
לא	כן	17. אני שותף חשוב במשפחתי
לא	כן	18. בדרך כלל אני רוצה לעשות דברים בדרך שלי
לא	כן	19. אני טוב בעבודת כפיים
לא	כן	20. אני מוותר בקלות
לא	כן	21. אני טוב הלימודים בבית ספר

ביבליוגרפיה

- בן-אהרון, ל., חמו, פ., מילר, ג. (1998). הטיול לחוויה ולפיתוח מנהיגות. *מפגש לעבודת חינוכית סוציאלית*, 9-10, 261-271.
- ביסטריצר, מ. (199). הקניית כישורי מנהיגות לנערי קידום נוער. *מפגש לעבודת חינוכית סוציאלית*, 44-51.
- ברנר, ע. (1991). מודל להפחתת התנהגות תוקפנית בקרב מתבגרים. *מניתוק לשילוב*, 4, 47-57.
- ברנס, ר., גרינבוים, נ. (199). הישימון וקורסי הישרדות: סכינים, בקבוקי קוקה קולה וטקסי מעבר. **
- גיבור, ח., גרינאק, מ. (1996). אלימות מהי וכיצד נבנתה תוכנית להתמודד עם התופעה. *מניתוק לשילוב*, 7, 66-73.
- גרינבוים, י. (1989). הפרויקט הימי: ניצול מסגרת טבעית להשגת מטרות טיפוליות. *מניתוק לשילוב*, 2, 21-23.
- להב, ח., שמש, א. (1997). תרבות הפנאי הקרב נוער מנותק: סקר על דפוסי בילוי הפנאי של נוער המטופל במסגרת היחידות לקידום נוער. *מניתוק לשילוב*, 8, 14-25.
- כהן, י. (1998). *השפעת מסעות הישרדות על מיקוד שליטה*. חיבור לשם קבלת תואר "מוסמך". רמת גן-אוניברסיטת בר-אילן.
- קים, י., בנימיני, י., עקירב, ר. (1998). השפעת אמנות הלחימה המסורתית "גו-גו" על שיפור הריכוז, המשמעת ומניעת אלימות. *מפגש לעבודת חינוכית סוציאלית*, 9-10, 151-175.
- Leigh, L.M., Taylor, A.H. (1990). Psychological aspects of exercise: A decade literature review. *Journal of Sport Behavior*, 13, 219-239.
- Robb, G., & Ewert, A. (1987). Risk recreation and persons with disabilities. *Therapeutic Recreation Journal*, 21, 58-69.